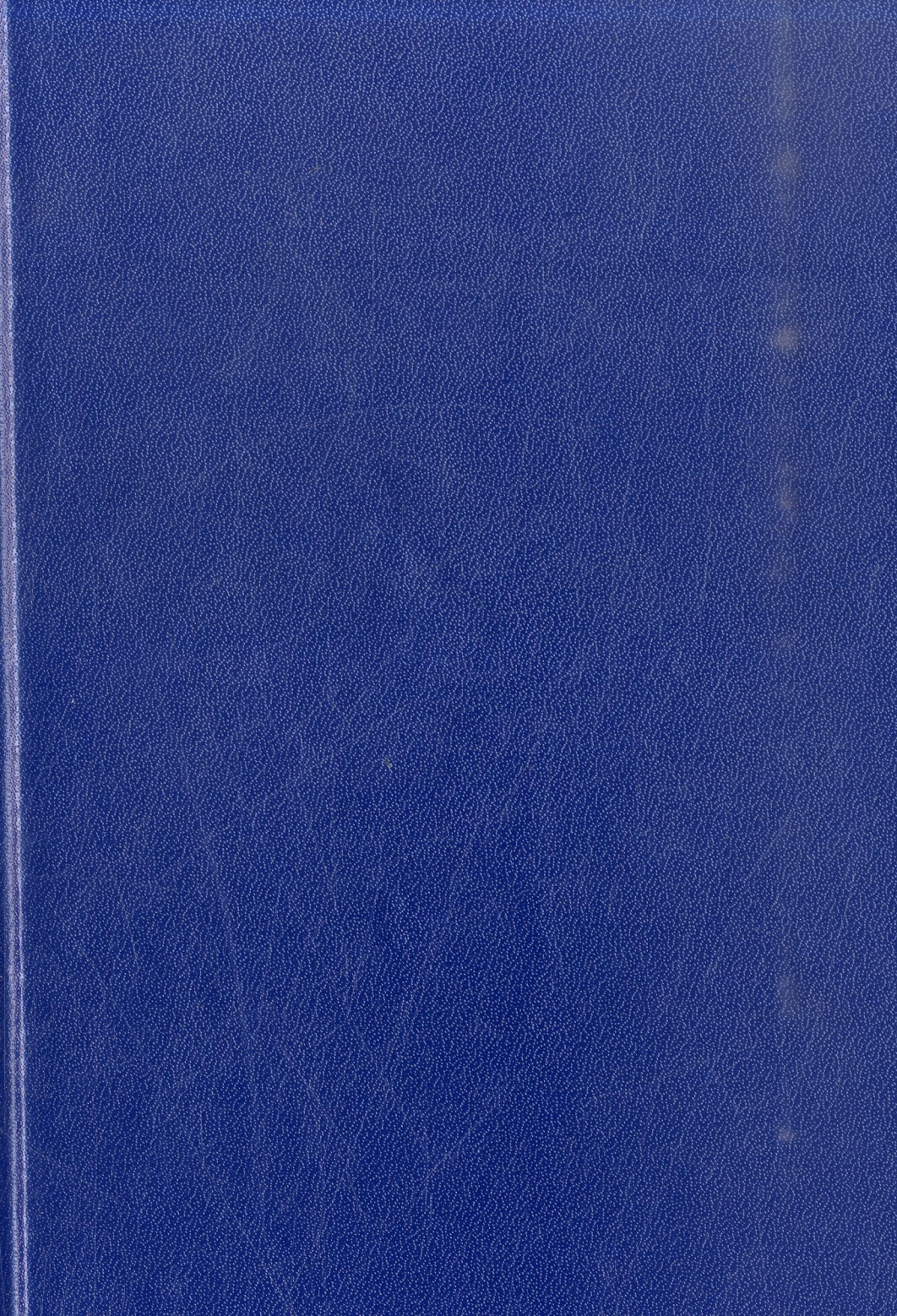

2508

40

113(2-19u) - 615.20

Заг. 489
Дар. 242-16/14 50

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Підкарпатурська оброботка легенды про запис душъ чортови ради дѣвчины.

Написав: Михайло Возник.

Из уст народу записав один из дослідників нашої старовини Горленко таку легенду про запис душъ чортови ради любоѣ дѣвчины:

„Був собі бѣдний чоловѣк и пас вѣвцѣ на степу. А Кесарія царѣвна проѣздила мимо. Вѣн нагледѣв ѣѣ и влюбився тай каже: „Боже мѣй, що-б я зробив, що-б минѣ цюю царѣвну Кесарію за себе взяти: я-б сатанѣ лукавому свою душу вѣддав!“

Дѣждав ночи, являється ик йому сатана.

— Евладій, пробудися вѣд сна, що ты казав у день?

— А що-ж я, каже, казав? То, що бачив Кесарію и що я-б сатанѣ душу вѣддав, що-б ѣѣ за себе взяти.

Сатана и каже: „Ну, постѣй же, Евладій, я пѣйду до свого правительства, розпитаюсь, бо из вашого брата богацько нас надувають.“

Розпитавсь и обративсь назад.

— Що-ж ты, каже, согласен, Евладій?

— Абы вона була зо мною, то я согласен.

— Ну, пѣдпишися-ж. Урѣж мизинного перста правоѣ руки и припути печать, я тебе запишу.

Записавсь вѣн кровію своею.

Дѣждав ночи, идуть вони всѣ поубиранѣ!.. Де там, як паничѣ, як царевичѣ! Из их и бояре и поѣзд весь. Той ступеньки вѣдкида, той у коляску сажает, повезли його до царѣвны, до Кесаріѣ. Пѣдвесили их, пир вѣдбули, гуляють. Догулялись до того, що кончене дѣло. Живуть.

Воскресного дня вона вѣдѣзжает до церкви, а вѣн за рушницю та у сад. Вона пита його: „Чому це другѣ жѣнки идуть до церкви з му-

Львівська державна
Наукова Бібліотека
№ 6835

НАУЧНИЙ ЗБОРНИК Т.-ВА „ПРОСВѣТА“

В УЖГОРОДѣ ЗА РОК 1923

жами, а ты не ходиш ніколи?" Він каже: „То я за тебе свою душу продав!“

От їй нараяли пійти до святого Василя Він запер Евладія у келію. Сидів він там три ночі. Перву ніч Василій питає: „Як тобі?“ Не втерплю, каже. Другу ніч трохи полегше, третю—ще легше.

Зобразив Василій мир, а жона мужа спасла ¹⁾“.

Ось таку легенду записано на Наддніпрянській Україні. В уста народу досталася она з нашого старого письменства. В підкарпатському зборнику „Теслевцьового попа Стефана“ XVIII. в. приходить згадана легенда в цівкавій обробці як що до мови, так і що до поодиноких подробиць. Зборник „Іерея Стефана“ описав покійний Іван Франко ²⁾, що стільки вказав цівкавого літературного матеріалу з давнього письменства Підкарпатської Руси, який давніше не був відомий дослідникам.

Текст легенди про запис душ чортови ради дівчини из зборника „Теслевцьового попа Стефана“ подаю без жадних змін, тільки надстрічків букви вношу в рядки и розвязую титли. Тут и там выточковані місця для того, що береги рукописи надривані наслідком їх частого уживання. Ось текст легенди:

„Повість на святого Василя о Еладію младенцу, як ся был записал діяволу Кораси ради паньны, царскои дівьки, і якъ Еладія спасъ святый Василій Великій“.

„Во Кесаріи, містѣ кам'япадокійском, былъ единъ панъ, сенаторъ славный, на имя Евагрий, который то мѣв у себе одну дівьку баръзо красную, которой было имя Корася. И хотѣлъ еѣ отецъ и мати оддати за мужъ. Але Корася сама не хотѣла тое учинити, але побожилася сама Господу Богу и пресвятой Богородици до смерти своей чистотѣ дівьства своего заховати и черъничкою зостати. Що теж так и учинила. И зостала черъницею и поставилъ ей отецъ особливую келію при церкви, которую мавъ у своем дворѣ, бо той панъ Евагрий был баръзо побожный. И там тота паньна Корася жыла побожно и святобливе при церкви три роки постом и молитвами: день и ноцъ молила ся Господу Богу за себе и за отца и за матку. И ради были тому баръзо отецъ и мати еѣ и ушитки родичи Карассинны; и мали собѣ от ушитких славу и сподѣвалися за еѣ молитвами и собѣ спасенія доступити.

¹⁾ В. И. Горленко: Южнорусские очерки и портреты. Киевъ, 1898 стор. 126—127. (Два повѣдки съ Н. И. Костомаровымъ).

²⁾ Др. Ів. Франко. Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв. у Львові, 1900, стор. 44—55.

Але діяволь ненавистникъ ест людского спасенія и доброго дѣла. Старається завѣше пильно, як бы могъ человека из доброго пути избити, а на свой злый путь навести. Прислухай же ся теперъ каждый, що ся стало и що учинил вселукавый діяволь над тоєю дѣвкою Кораснею.

У того пана Евагѣрья был един слуга, найменшій от усѣхъ слугъ, простого роду, которому то было имя Еладій¹⁾. И тому Еладію запалив діяволь сердце его своими покусамы до тоѣ дѣвки: далъ ему любовь. И такъ ся ему здавало: если бы Корасѣ не увидѣлъ и еѣ не узия собѣ за жону, то бы ся сам былъ згубил. И пришло было Еладію изгинути. И баръзо скорбѣвъ на своемъ сердцу и был у великой бѣдѣ.

А был тамъ на едином селѣ байльник, который завѣсѣгды накладыв ис хованцями. Теды той Еладій единого дня узиявши пѣнязей много, и пошел до того волфа, байльника. И там пришовѣши, давъ тому волхвови зараз²⁾ десят золотых, станет его просити пильно, абы то ему допомогъ своими чарами, як бы могъ узяти Корасню собѣ за жону, обѣцяючи ему еще больше платнѣ дати, колко самъ исхочет. Слышавъшы то байльникъ, рекъ Еладієви: „О человеце! великого ты и трудного дѣла хочеш собѣ достати, которого то я тобѣ не могу зорудовати, бо Корасня панѣна ушитъка ся Богу отдала и тяжко що из нею учинити. Я ся не беру до того. Не мое то дѣло, але нашего старьшого сотоны“. Слышавъшы то Еладій, станет плакати горько и битися и волоси на собѣ торгати. Рекъ ему байльникъ, волфъ: „О человеце! вижу твою бѣду, иж то ся хочешъ самъ истратити. Жал ми ты баръзо. Але предця поражу ты одному дѣлу. Кобыс так учини! Але послухай ты мене: „Если хочеш Корасню узяти и паном великим зостати, идиж ты о полунощи над едино болото, которое то естъ на роспутю. И въ том болотѣ сущъ діяволы, що тамъ живутъ. И ты, ставъши над тым болотом, и кличъ діяволовъ голосно. И коли къ тебѣ с того болота выйдеть діяволь, и ты буд смѣлым и не страхайся и, що ти повелит, тоє чини!“

Слышавши то Еладій, рад был тому баръзо и, дождавъши ночи, пошел тамъ. А коли было о полъночи, ставъши Еладій над болотом, почал кликати голосно, мовячи: „Выйди, выйди ко мнѣ, діяволе!“ И долъго кликавъ. И выйшолъ ко Еладію діяволь з болота и рекъ: „Хто ту ест и чого насъ кличешъ и чого тутъ ходишъ?“ Рекъ Еладій: „Хочу Корасню панѣну мати собѣ за жону. Если быс ми допомогъ того, то бым ты завѣше до своей смерти выхвалялъ и оброк бым ты завше давалъ, якъ быс самъ исхотѣлъ“. Рек ему діяволь: „Великои ты, человеце, речи пожадаеш. Тяжко то намъ учинити безъ нашего старьшого царя сотоны. Если ты, человеце, хочеш, ходиж ты из нами у бездну, до пекла,

1) В рукописѣ: Еладай.

2) В рукоп.: заваз.

до нашого старьшого. Он ти щос на тоє порадит“. Рек Еладій: „Рад емъ тому баръзо. Ведѣте мя!“ Тогды дїавол, узїавши Еладїя своимъ нечистымъ духомъ, повѣлъ его у бездну, у пропасть земную. А коли увойшли у пекло, и там Еладій увидѣлъ сатану. Сѣдѣлъ високо на маистатѣ яко царь, а около него стоят крылатыи шатаны, служат ему яко Богу со страхом и трепетом. Увидѣвъши то Еладїя, забылся сотона. Увидѣвъши Еладѣя, рек ко дїаволомъ: „Шо то сте за человека привели живого и с тѣлом ис того свѣта?“ А дїаволи ему рекли: „Пане наш великій! Самъ он нас на тоє просил, абысьме его сюда привели до твоеи великости. Маеть с тобою якуюсь великую потребу“. Рек Сотона ко Еладїеви: „Шо ты естес за млоденець и откол естес и чого ту ходиш? А ты еще живъ естес на том свѣтѣ. И що ты тутъ за потреба носишь?“ Тамъ Еладій приступивъши ближе, поклонившись ему, станет говорить, мовячи: „О царю великій! вижу ты славного, а се мя ту до твоеи великости пила потреба носить“. Рек ему сотона: „Шо за потребу зо мѣною маеш, повѣжъ ми, человеце“. Тамъ почнетъ сотонѣ Еладій говорити, мовячи такъ: „Я естем, цару, з Кесарїи мѣста, слуга найменшїй пана Евагѣрія, которїй то мает у себе дѣвѣрку Корасїю. Претож, цару милый, хочу еѣ собѣ мѣти за жону. И так ми упала у дяку и любовь: если еѣ собѣ не возъму, то ся самъ истрачу. И не могу собѣ такого изнайти, абы ми допомогъ, абымъ еѣ узїавъ. Претож прошу тя, кролю ясный, допомози ми на тоє! А я твоеѣ милости, що хочеш от мене, я то готов завѣше постарѣчати, пока живъ буду“. Слышавъши то сотона, рек Еладїю: „О человеце! Неровной речи себѣ у мене просишь. Ест то речъ тяжкая и недоступная и трудная, бо Корасїя панѣна ест у святобливом житїю чотири роки тому и тяжко нам из нею що учинити. Але если быс мнѣ ся поддалъ до своеи смерти, якос бым я ся о том постаравъ“. Рек Еладій сотонѣ: „О цару! тылко ми повѣжъ, чого хочеш от мене, а я тоє ушитъко учиню“. Рек Еладїю сотона: „Ци будеш мнѣ вѣрїти и мнѣ ся молити? Если ты ся Христа выречеш и пречистиои Матере его и всѣхъ святых и вѣры своеи христїанскои и своего крещенїя, если будеш на крест Христовъ плювати, а мене и моихъ аггеловъ выхваляти, поки будеш жив на свѣтѣ, то могу я тобѣ тоє учинити, же тота панѣна Корасїя твоя будетъ и будеш паномъ великимъ“. Слышавши то Еладій, рад был тому баръзо и, поклонившись сотонѣ, рек: „Рад емъ то, цару, усе тоє учинити из охотою; едно ми помози, я хочу быти твой на вѣки вѣчнны“.

Знову Еладїю сотона рек: „Учинил бым тоє тобѣ, человеце, але не смѣю, бо мя израдишь, бо вы ест христїяне хитрые и мудріе. Если вам чого от нас треба, то вы ся до нас утѣчете и нам ся поддаете. А коли от нас що одеръжыте, то зънову от нас отступаєте, а до

Христа пристаєте. А Христос ваш ест милосердный, ушитъко вамъ отпускаетъ, а вы намъ лъжете; прото не смѣю ти того учинити.“ Рек Еладій сотанѣ: — „Вѣр ми, цару, іже ты не зражу по свою смерть.“ Знову Еладію сотона рек: — „Если ми ся на тое подпишешъ... и даш запис на себе с подписом руки твоеи... свою кровію своею, то будет на твои воли. Сут бо и у мене такие мудрости, що я Корасію на тое приверъну, що она у скором часѣ твоя будет, если тое учиниш. А иначе не будетъ, едно такъ, если хочешъ.“ Слышавъши то Еладій, рек сотанѣ: — „Рад емъ, цару, и гото учинити.“ Тамъ зараз окаянный Еладій записался с душею и с тѣломъ сотанѣ на вѣки вѣчные. Урѣзавъши перъста своего мязинного на правой руцѣ, подписал руку своею кровію своею властною і отрѣкъся Христа, Сына Божія, и вѣры своеи и креста святого и крещеня своего и плювал на крест Христовъ і обѣцался Еладій быти сотанѣ вѣчнымъ слугою з душею и с тѣломъ его и мовил такъ, записуячися: — „Я, Еладій, даю тобѣ мой записъ на себе, иж ты ся даю зо вшиткимъ.“ И написавъши перед сотоною, поклонился ему яко Богу и крикнули ушитъки діаволы на голос: „Нашъ Еладіе, Еладіе во вѣки!“

И розказал сотона діаволом оттол Еладія красно выпровадити. Потом зараз сотона своимъ діаволомъ грозно закрѣпил, абы то обшлись Корасію покусамы своими. Теды зараз попли скусителіе, почали Корасію искушати и навели на сердце еи такую мысль и любовь горячую и запалчивост, иж то внет той то Корасіи Еладій упав на мысль и если бы лица его не увидѣла, то бы ся сама истратила. (Выйшовш)и Корасія с келіи своеи, почала... горе ми ся стало.“ Почувъши то Евагърий, отецъ и мати, почали еѣ звѣдовати, що ся ей стало и чого такъ горько плачет. А Корасія почнет им говорити, без жадного сорому мовячи: — „Що маю болше видѣти у той пустой келіи, у том затворѣ, як неволница у неволи? А то сама емъ ся дала у неволю. А то ся якос люде свѣцккіе спасают. Але прошу ты, отче мой, выдай мя за Еладія слугу, бо его хочу собѣ мати за мужа, если мя хочете видѣти перед собою на сем свѣтѣ? Слышавъши то отецъ и мати, злякшися и, пришовъши до неи стануть говорити: — „Богъ с тобою, дитя наше милое! Що ты чиниш? Мы ся надѣяли, родичѣ твои, спасени будем; а ты теперъ що такое чиниш, дитино наша?“ А Корасія рекла: — „Южем вам повѣла, отче мой и матко моя милая, иж Еладія хочу мужем собѣ мати. Говору я тое незакрыто. Горе мнѣ! Где ест Еладій? Нехай его вижу!“ А сама Корасія крекнет и плачет горько. Знову ей отец и мати почнутъ говорити: — „Если то дитино наша, такъ ся стало, а мы тобѣ знайдемо мужа не Еладія, але свою (людину), сенатора. А ты знаеш и сама, що у нас Еладій

слуга поддѣйшій и меншій от усѣх слугъ наших. А щож ты хочеш нищити нашу славу и свою красоту? Не чини такъ, моя милая дитино! А Корасня речет: — „Не хочу я никого, толко Еладія. А то вам, милыи мои родичѣ, повѣдаю... добре, иже то мене сами утратите. И днесь мене не увидите.“ Чуючи то отецъ и мати, зляклися и мусѣли волю еѣ учинити, отдали Корасню за Еладія и збогатили Еладія баръзо, учинили Еладія паном великим.

И жили тры роки у великой любѣви. А того нѣхто не знавъ, иж то Еладій не Божій ест, але діаволскій. И Корасня ся тому чудует, иж то Еладій, пан еѣ, нѣгда до церкви не идет анѣ Богу ся не молишь, анѣ креста на собѣ не кладет нѣ лѣгаючи анѣ вѣстаючи. Але Еладій мавъ собѣ особную малую комору, где ся завѣше діаволу в ночи молювал. А о том нѣхто не зънавъ. Едно хлопецъ Еладіевъ знавъ за тоє. Подсмотривъ единого часу, що его панъ чинит, иж то ся діаволу моливъ, а вѣру Христову проклинает и Христа хулит и на хрест святой плюет. Видѣвъши то хлопецъ Еладіевъ, чудовал ся тому барзо и, пришовши, повѣлъ тоє на самотѣ Корасни. Слышавши то, Корасня чудовалася тому велми и тому не имила вѣры. А коли пришла ночь, Корасня не спит и сон еѣ не беретъ. По тым, коли юж было в ноцѣ далеко, уставъши Еладій ис постелѣ от своеи Корасни, пошол по тихо до своеи коморы, почнет ся молити сотонѣ, а свою вѣру и Христа проклинати и на крестъ плювати. Мало згодом уставъши Корасня (пойдет) за Еладіемъ надзирѣци. Ано такъ ест, як еѣ хлопецъ казавъ. А діавол Еладієви свѣтитъ.

Видѣвъши тоє Корасня, злякася и станет кричати, голосно мо- вячи: „Горе мнѣ окаянной!“ Почувъши то отецъ и мати, вѣшитѣки дворяне и слуги, станут Корасню звѣдовати, що ся еѣ стало. Рекла Корасня: „Горе мнѣ, мои милыи родичѣ! А то юж тры роки, як надо мною злѣй шатан воюють“. И росповѣли то ушитѣко ис хлопцемъ, що ся чинит, иж то Еладій не Божій человекъ, але діаволскій ест и діаволу ся молишь. Призвавъши Еладія, звѣдовали его, а он им росповѣлъ то ушитѣко по доводу, як было, на початку.

Потому журлися велми, що бы мали ис тым чинити. Що учинивши, удалися ис тым до святого Василія о порадѣ і помочѣ. И так росповѣлъ тоє ушитѣко по доводу Еладій святому Василієви ис початку вѣсе, що ся чинило і якъ ся подписал діаволу на вѣки. Слышавъши то святой Василій, рек: — „Горе тобѣ, человекъ! Сам ся еси отдав діаволу“. А потом рек: — „Чи хочеш знову быти Божіимъ?“ Рек Еладій: „Хотѣвъ бым быти, святителю великій, отче Василіє, алемъ ся твердо подписал сатанѣ кровію своею“. Рек Еладію Василій: „Деръзай, чадо, не бойся! Милостивъ ест Христос и пріймѣт кающагося“. Рек

Еладій: „Ратуй мя, святителю Христовъ! Если бы можливая была речъ, хощу ся истинно клясти сатаны и грѣховъ ся своихъ до своєї смерти каяти“.

И повелѣлъ святыи Василии Еладіа затворити у монастыри у єдину келію самотную, абы там сидѣвъ пят днѣй и пят ночіѣ. И далъ ему (чамсъ посту) и молитвы. А самъ святыи Василии со чернѣцями своими священъниками и зо всѣмъ соборомъ стоявъ на молитвахъ святыхъ за пят днѣй и за пят ночіѣ, молячися за Еладіа, погиблого прилежно Господу Богу. А Корася сама не отходила оттод, молячися за своего пана Господу Богу со слезами; анѣ фла анѣ пила. Сидѣвъ Еладій на покутѣ день и другій. Аж на третюю ночь дозналися чортъ-ты, иж то Еладій у монастыри на покутѣ ест. Третеи noci пришли ко Еладію у келію явѣно и почнуть ему говорити, мовячи: „О Еладію, зрадце нашъ, що ты тутъ чиниш? Хочешъ пана нашего израдити, а до Христа знову ся придати? Мы по тебе не ходили, але ты самъ пришол к нам и запис далъ есь нам на себе твердыи“. А Еладій Богу молиться. Припавъши к нему діаволы и порвавъши Еладіа мощно, скакали из ним, танцовали, били, волочили, щипали, кусали, кракали, томили Еладіа, мордовали, мучили. Потом когутъ запѣвъ, а діаволы проšli.

А коли юж свѣтъ став, пришол к нему святыи Василии, прынѣсъ Еладію хлѣба и воды на посилок. Звѣдоval его, що ся з ним чинило, а Еладій ушитѣко Василию святому повѣлъ, ижъ его ледво живого лишили. Тамъ (Еладіа) святыи Василии еще лѣпше Еладіа покрѣпивъ. И коли пришла четвертая ночь, ано ополуночи знову пришли ко Еладію діаволы, стали дурѣкати, гримати у келію, страх Еладію завдавати. Еладій мощно Богу молится. А святыи Василии такъже из молитвами со священъники. Знову пришол ко Еладію святыи Василии (скоро) свѣтъ. И звѣдоval святыи Василии Еладіа, що ся из нимъ чинило. Еладій повѣлъ, що юж діаволов не видѣлъ, єдно чувъ крик, гриманя. Страх был великій. „Выгяняли мя вонъ.“ Святыи же Василии далъ ему хлѣба и воды и покрѣпив его. А пятой noci юж не смѣли близко прийти ко Еладію, але одалеку стояли и кликали на Еладіа, мовячи: — „О Еладіе, Еладіе! Отямъся, не зражай нас.“ И только по маду голос их чувъ. Пятого дне пришол к нему Василии и звѣдоval его, що ся з ним чинило. А, Еладій рек: — „Слава Богу святому, отче святыи! За твоими святыми молитвами добре ми, єдно з далека голос их чулем.“

Потом святыи Василии, узавъши Еладіа за руку, зо всѣмъ собором и з людъми и повѣлъ Еладіа у церковь. Слухай же теperъ каждый, що ся стало. И тамъ прилетѣло их многое множество на мо-

настыр гавѣроновъ чорѣныхъ и вороновъ і орѣловъ, якъ хмара чорѣная, и укрыли ушитокъ монастырь и людѣй. А то были дѣяволы, бо ся былъ подвигъ самъ сотона зо всѣми силами своими пекелными, хотячи силою ухватити Еладія. И тамъ одинъ наибольшихъ отъ всѣхъ, барѣзо страшный великій орелъ, якъ копиця, с коруною, пуститися срого на Еладія, хотячи его ухватити з рукъ святаго Василія. Увидѣвъши то Еладій, настрашився и заврѣчалъ голосно, мовячи: — „О святыи Василіе, оборони мя! А то хочетъ мя сотона ухватити“. Святыи же Василій огорнувъ Еладія своею рывою черѣнечею и рекъ Еладіеву: — „Не бойся, чадо! Богъ ис тобою! Богу ся моли.

Слухай же еще далѣй, що ся тамъ стало. Тотъ великій орелъ страшный почалъ крычати и говорити чловеческимъ языкомъ, мовячи: — „О святыи Василіе! Не чини ми крывѣды! Дай ми моего чловека Еладія, зрайцу вашего и моего! Перѣше зрадивъ Христа, а теперъ южъ мене. А я по него не ходивъ. Онъ самъ до мене пришолъ и просилъ мя за Корасію и записалъ ми ся вѣчѣне. Если ми не имешъ вѣры, ото я от него маю записъ, который то онъ самъ своею рукою писавъ, на що и руку свою подписавъ кровію своею. Але прошу ты, святителю великій Василіе, не чини ми крывѣды! Если ми его не выдашъ, то я буду на тебе поносювати Богу на страшномъ судѣ его.“ А то былъ самъ сотона, Люциферъ, царъ пекелный. И дерѣжалъ у лабахъ своихъ тотъ записъ Еладіевъ. Видячи его святыи Василій листъ у лабахъ дѣяволскихъ, рекъ к нему: — „Не иму ти вѣры, дѣяволе; за чимъ ми не подашъ листа? Нехай увижу, если то естъ правда. Если то ся Еладій самъ подписалъ, то я его не хочу и заразъ ти его отдамъ яко злого зрайцу Христова.“ А дѣяволъ радъ былъ тому и пустилъ листъ на землю и рекъ: — „Ото маешъ! Вся правда.“ Василій же святыи благодаривъ Господа Бога, ижъ той записъ досталъ у руки свои. Ставъ дѣяволъ заклинати и казалъ бити у званы и молебѣнъ пресвятой Богородици пѣти. А люде тогды вшитки на голосъ спѣвали: — „Господи, помилуй!“ И в томъ часѣ дѣяволы щезлы и ростеклися на повѣтру, якъ хмара пустая и считилася тишина.

А потомъ увойшли у церковь. Василій святыи показавъ листъ Еладіеву и рекъ: — „Знаешъ ли ты, чадо, сіе писаніе?“ А Еладій, зодхнувши тяжко, со слезами рекъ: — „Знаю, святителю. Мое то естъ рукописаніе. Я то окаянный писавъ.“ Тамъ святыи Василій тотъ листъ у рукахъ своихъ свѣчкою спаливъ передъ вшиткими людами, а Еладія казалъ окрестити. І отрѣкъся сотоны и всѣхъ дѣлъ его и всѣхъ аггеловъ его и всѣго студа его и плювалъ на бестудное лице его. И увѣривъ Еладій знову Господу Богу и Пречистой Матери его и всѣмъ святымъ и причастивъ его святыи Василій святыхъ тайнъ божественныхъ, показавъ

его и поучив страху Божого, утвердив его мощно стояти у вѣрѣ Христовой и у молитвах святых. Давъши Еладієви Епитимию: постъ, молитвы и поклоны, отдавъ Еладія Корасіи, жонѣ его, и благословивъ их і отпутив со миром.

І они пошли у дом свой обоє уєдно, радуєчися и благодаряще Господа Бога и святого Василия Великаго, иж то его вызъволивъ от рукъ дѣявольскихъ. Потому Еладій знову жылъ со женою своею Корасією многіє лѣта и у великой побожности dokonъчили вѣку своего в покою и въ радости и въ щастію яко то сенаторъ. Богу же нашему слава всегѣда и нынѣ и присно и во вѣки вѣкомъ. Аминь“

Кто уважно перечитав текст легенды, одразу запримѣтив, чим замѣтна ѣѣ обробѣтка в зборнику „Теслевцьового попа Стефана“. Автор обробѣтки мав перед собою легенду в церковно-славянської мовѣ, а все таки ѓн не задержав церковно-славянської мовы, тѣлько переробив легенду на мову того народу, серед котрого ѓн жив и для котрого працював, на подкарпатську-руську мову, що правда, перемѣшану сильно церковнославянизмами, але все таки о цѣле небо чистѣйшу нѣж мова карпаторуського письменства XIX. в.

Легенды про запис душѣ чортови, обробленѣ так, щобы она була зрозумѣла тому народови, котрому ѓн проповѣдував, ужив пѣп Стефан при проповѣди на св. Василия, що припадає на 1-го сѣчня старого стилю. Таким робом мы одержуємо одну из дорѣг, якими передоставалися книжнѣ легенды в уста народу.

Зрештою було багато дорѣг, якими могла легенда достатися в уста народу. Она належить до найбільше поширєных легенд нашоѣ староѣ лїтературы: ѣѣ текст переховали нам дуже багато рукописей. Але звичайно буває текст легенды церковнославянський, а рѣдко стрѣчаєся текст в народній мовѣ, або в мовѣ зближеноѣ до народноѣ. До таких рѣдких текстѣв належить и обробѣтка в зборнику „Теслевцьового попа Степана“.

Легенда про запис душѣ чортови задля любоѣ дѣвчины була дуже поширена по цѣлѣй Европѣ: на полудни, заходѣ та сходѣ. Она увѣйшла до всяких збѣрок легенд, як напр. до Золотоѣ Легенды (Legenda Aurea), до одноѣ из книг епископа Гинкмара Реймского коло 860 р. и т. д. На схѣднославянськѣм ґрунтѣ она попала в Пролог, що наслѣдком своєѣ великоѣ популярности причинився дуже до поширеня сеѣ драматичноѣ и поетичноѣ легенды помѣж Украинцями, Бѣлорусинами и Великоросами. В половинѣ XVI. в. она увѣйшла у великѣ Четии-минеѣ московского митро-

полита Макарія, при кінці XVII. в. в Житія святих Дмитра Тупталенка, а у XVIII. в. у василіянску Минею Гната Кульчиньского (Menologium Bazylianskie, to jest żywoty swietych Panskich obojej płci z zakonu s. Bazylego W. na miesiące rozłożone*). Та що найважнѣйше, та легенда притягала дуже часто до себе увагу укладчиків рукописних зборників XVI—XVIII вв., в які входили житія святих, легенди, апокрифи, проповіді и такій инший матеріял, що служив нашим предкам до читаня.

При такій популярности легенди цілком не дивно, що она стала темою незвичайно популярної набожної пѣснї про Василя Великого з початком „Изліяся благодать во устнахъ твоихъ, отче“. Ось текст пѣснї з одного спѣваника XVIII. в.

ПѢСНЬ СЯТОМУ ВАСИЛІЮ ВЕЛИКОМУ.

Изліяйся благодать во устнахъ твоихъ, отче,
И был еси пастиръ добрый, Василіе святче,
Уга словесная овца,
Вѣровати в Бога Отца,
В Троицу єдину!

Когда демонъ за жену Евлавія записал,
Тогда святой Василій преч демоны отогнал.
Плачет, болит Кесарія,
Велми молит Василія,
Бы бѣси отогналъ.

Святителю Василіе, отче щодробливый,
Молю ти ся, пастирю мой, будь мнѣ добротливый.
Записался мой мужъ врагу
Люциперу невольному
Свою кровію.

(И) глаголет Василій: „О человекъ, муже
Евлавіе, бойся Бога, согрѣшилесь дуже:
Бога Отца отступилесь,
Духа свята похулилесь
И Сына Божія.

Замкнулъ святой Василій Евлавія в дому,
А сам пошел молиться ко Богу самому:
„Помилуй мя, Боже Отче,
Всего свѣта ты мой творче,
Пощади мене“.

*) Через недостаток букв печатня не може вѣрно подати польского тексту.

Демон рече Василю: „Не чини мнѣ пакости,
 Бо он мнѣ сам записался за свѣтовія сладоcти.

(А) Тепер его отбираєшь,
 В руки наша нам не даси
 Мужа нашего“.

Славословіє спѣвають, преч демони утѣкають
 И записи назад вертають, окномъ в церковь вовергають.

Велми барзо нарѣкають,
 Евлавія проклинають,
 Слугу своего.

„Згрѣших, отче, пред тобою, измилуйся надо мною,
 Прийми мя Ты, Боже, к себѣ, живой со святыми в небѣ.
 Створителю мой самъ Христе,
 Прийми мя во радость исте,
 Збавителю мой“¹⁾.

Ще частѣйше нѣж текст легенды в зборниках прозового матеріялу зустрічається подана пѣсня в зборниках набожных и свѣтских пѣсень XVIII и XIX в. Як она прийшла до вподоби нашим предкам, вказує не тільки те, що она приходить майже в кождѣм большѣм зборнику набожных пѣсень, але и те, що рѣдко тексты двох спѣваникѣв однаковѣ, частѣйше они выказують рѣзкіе одмѣны, якѣ свѣдчать про те, що пѣсня не тратила на своѣй цѣкавости и завсѣды приковувала увагу до себе. Великим поширенѣм пѣснѣ легко и пояснити те, що она увѣйшла в лѣрницкій репертуар и маємо багато записѣв тѣх тексту з уст лѣрників; деколи сѣ записи мають так дуже перекрученный текст, що без оригіналу не легко одгадати змысел даного мѣсця. Хоч також у пѣдкарпатских спѣваниках можно дуже часто зустрінути сю пѣсню²⁾, она не повстала на Пѣдкарпатскѣй Руси, але поза тѣх границями, найпѣзнѣйше на початку XVIII. вѣку, бо попала уже в один зборник набожных пѣсень, якій має записки з 1729 и 1730 року. За те пѣдкарпатскою перерѣбкою пѣснѣ является той текст, котрый надрукований в ужгородскѣм „Пѣсеннику или собранію пѣсней, поемых во дни праздниковъ и нарочитыхъ святыхъ, равно пѣсней покайныхъ и надгробныхъ“ из 1902 р. (стр. 113—116).]

¹⁾ Из спѣваника в рукописномъ отдѣлѣ Библиотеки Наукового Товариства им. Шевченка у Львовѣ, ч. 365.

²⁾ Дуже заслуженый дослідник Пѣдкарпатскѣй Руси, тѣх письменства и устноѣ словесности Володимир Гнатюк надруковав два тексты сеѣ пѣснѣ в працѣ „Угрюрусскіе духовніе вірші“. У Львові, 1902, стор. 69—70 и 251—252.

Попавши в уста нашого народу и в формѣ легенды и в формѣ пѣснѣ, легенда про запис душѣ чортови задля любоѣ дѣвчини пробрала в себе українскій побутовий елемент и в такій формѣ записав ѣѣ наш славный историк Микола Костомаров 1842 р. в острогожскѣм повѣтѣ на Воронѣжчинѣ. Ось ѣѣ дотепер надрукований текст у правописи оригіналу:

СОРОКЪ ЛІТЬ.

(Казка-легенда, записана въ острогожскому уїзді воронежскої губерниї въ 1842 року).

Бувъ собі парубокъ безрідний. Ні батька, ні матери у ёго не було и такий вінъ бувъ бідний, що по підъ вікнами зъ торбиною за плечима ходивъ та шматки збіравъ. А самъ зъ себе такий бувъ хороший, чорнобривий. Угладівъ ёго багатий мужикъ зъ тогожъ таки села, де живъ той парубок, и каже ёму: „Иди до мене въ найми“. А парубокъ ёму: „Добре, дядьку, піду!“ И пішовъ до ёго въ двіръ. А у того багатого мужика дочка була, дівчина. Вона полюбила сёго парубка и каже батькові: „Не хочу ні за кого иншого виходити заміжъ за нашого наймита; я ёго дуже полюбила“. А батько їй каже: „Добре, дочко! оддамъ тебе за ёго, тільки нехай нашъ наймитъ першъ розживеться та купиць собѣ коня и візъ; та якъ приїде до мене въ своїмъ возі, своїмъ власнимъ конемъ та увійде въ мою хату въ синёму жупані, — тоді я тебе оддамъ за ёго. А поки того не надбае, — нехай про те не думае, не гадае“. Та зъ тимъ узявъ старий батько тай вигнавъ наймита зъ двора свого.

Бідний парубокъ не знавъ, куди ёму дітсья, де прихилиться. Пішовъ вінъ до рѣчки, біля річки стояла панська кузня. И хотівъ той парубокъ кинутсья въ воду, ажъ тутъ ёго хтось — сіпъ. — „Куди ти, дурню, лізешъ?“ — каже. Парубокъ глянувъ, ожъ передъ нимъ чодвікъ стоїть, такъ ніби — то по господськи одягнутий. — „Хто ти такий?“ пита парубок. А той ёму каже: мене звуть Хветисько Борисовичъ, а тутешні люде мене продражнили Придибалкою. „Не топись, дурню, ходімъ у шинокъ, тамъ розкажешъ міні, яке таке лихо до тебе вчепилось. Може я поможу тобі“. И пішли вони въ-двохъ у шинокъ. Парубокъ розказавъ тому чоловікові: — „Такъ и такъ, полюбила мене багатого батька дочка, а старий не оддае, каже: — „Тоді оддамъ, якъ наймитъ розживеться, придбае собі жупанъ зъ синёго паньского сукна и въ тімъ жупані приїде до мене на своїмъ возі, своїмъ власнимъ конемъ“. А де минѣ того надбати; я чоловікъ бідний и безрідний“. А Придибалка ёму каже: — „Се ще не велике діло. придбать можно. Ходімъ відси, я павчу тебе?“ Вони въ-двохъ вийшли зъ шинку и Придибалка привівъ парубка до кузні, що стояла надъ річ-

кою. А бувъ той Придибалко не хто инший, якъ самъ лукавий, тільки лийк чоловічий на себе приймавъ. И каже вінъ парубкові: — „У нашого пана у двіръ приїхавъ кацапъ купецъ зъ крамомъ; у ёго є сукно тобі на жупанъ и грошей сила зъ нимъ: буде тобі и на коня й на візъ та ще на инше зостанеться. Осъ якъ вінъ поїде, то буде їхати въ ночи лісомъ, а тамъ у лісі є страшенне провальля; ти забіжи та сядь у гущині зъ дубиною, а якъ вінъ, ідучи, порівняється зъ тобою, ти виплигни зъ гущини тай ренни ёго по голові, а потимъ вибери собі зъ краму, що тобі згодиться теперъ на одержу, а лишнёго не бери, тільки гроши, якъ у ёго знайдешъ, всі забери, а потимъ повозку перекинь у провальню и зъ кіньми и з побитою людиною и зъ крамомъ. Судь наїде, угледить, що и коней не взято и купецький крамъ зостався; здасться ёму, що купецъ зненацька самъ перекинувся у Провальля, ідучи по ночи.“ А парубокъ на се каже: — „Якъ можно? За се діло Богъ покарає!“ — А Придибалка ёму: — „А ти хіба сёго Бога бачивъ?“ А парубокъ каже: — „Я чоловікъ темний, а письменні люде, що у книжкахъ читають и все знають, кажуть, що Богъ є и покарає на тімъ світі чоловіка за лихе діло!“ А Придибалка ёму: — „Се дурниця. То все попи видумали. Бога зовсімъ нема и ніколи не було. Все можно робить, того світу не має и ніхто тебе судить и карать не буде!“

Такъ лукавий улащавъ парубка, а той и повіривъ и на все здодився. Пішовъ нічю въ лісъ. засівъ у гущині зъ дубиною. Ажъ купецъ їде по дорозі въ-двохъ зъ наймитомъ, а самъ спить у повозиці. Парубокъ виплигнувъ та грисъ по голові першъ наймита, що кіньми поганявъ, а потимъ купця тай побивъ обохъ. Тоді ставъ вінъ шукать сукна собі на жупанъ, ажъ тутъ Придибалка такъ-таки не знать звідки взявся! — „Не турбуйся,“ — каже, — „я знаю, де у ёго що лежить. У кишені у ёго бумажникъ зъ грішми, бери ёго, а я тобі оттутъ у ёго крамі знайду сукно на жупанъ.“ Парубокъ витягъ зъ кишені у забитого купця бамажникъ з грішми, а Придибалка добувъ зъ купецького краму сукно синє тай каже: — „Теперъ перекиньмо ихъ у провальля зъ повозкою изъ кіньми.“ Взяли й перекинули. Судъ наїхавъ, дивляться судящи, що купці мертві лежать, а крамъ ихъ позостався зъ ними и коні не уведені, и порішили, що купці ідучи по-ночи, наїхали на провальля, перекинулись тай побились объ камінья та объ пеньки.

Заразъ парубокъ пошовъ собі жупанъ, купивъ коня и візъ, побачився зъ дівкою и говорить їй: — „Я теперъ можу приїхать до твоїо батька такъ, якъ вінъ звелівъ: у синёму жупані, власнимъ конемъ, на власнімъ возі!“ — „А дежъ ти се взявъ?“ Пита ёго дівчина. Парубокъ їй про все розказавъ. Дівчина каже: — „За се тебе Богъ покарає.“ А парубокъ їй: — „Мині казавъ розумний чоловікъ, що Бога

и ніколи не було його и на тім світі нічого не буде. Се либонь поши видумали, бут сімь то Богъ есть и буде насъ судить, а його овеі не має: — Е, піказала дівка, — Богъ е и покарає тебе. Ось иди у глуху північ туди, де поховали тихъ, що ти побивъ!“ Ось побачишъ, що тамъ тобі буде! „Парубокъ послухавъ и пішовъ туди, куди дівка веліла. Приходить и чує, зъ підъ землі щось озивається и каже: — „Господи, Господи! Побий того злочинця, що насъ побивъ!“ А зверху зъ неба гласъ: — „Побью у сорокъ літъ!“ Парубокъ прийшовъ до своєї дівчини и розказавъ їй про те, що чувъ. А дівчина каже: — „О, коли въ сорокъ літъ, такъ се не скоро. Ще наживемось, відмолимся и гріхъ свой одпокутуємъ! Ідь до батька зъ сватами!“ Вінъ и приїхавъ. Батько бачить, що парубокъ приїхавъ до його зовсімъ такъ, якъ йому було загадано, оддавъ за його дочку.

Після того парубокъ, оженившись, побачився зъ тимъ Придибалкою. Той йому каже: — „Теперь ти мій, а я твій и я тобі до смерти твоєї въ великій пригоді стану, хочъ ти мене до остатнього твого часу не побачишъ. Будешъ ти счастливий и багатий, тільки Богові не молись и суда Божого не лякайся, бо я тобі кажу: — Бога не має и суда його надъ тобою не буде.“ Та се сказавши, зникъ.

Парубокъ вибравсь зъ того села, де живъ, приписавсь у купці въ городі и пішло йому велике счастья; гроши такъ йому въ руку й лізуть, аж усі люди дивуються! Перейшовъ вінъ у губерню и ставъ горілкою торговать, себѣ-то одкупишникомъ ставъ и тоді ще більшъ розбогатівъ. Шумить на всю губернію. Пройшло чи-мало годівъ, переселився вінъ у столицю, въ Петенбурхъ, и ставъ такий багатий, що другого такого въ цілому руському царстві не було. Тутъ йому хтось сказавъ, що въ однімъ монастирі є чернець старий, такий, що всякому скаже, що изъ имъ станеться, и кожного навчить, якъ у світі житъ и Богови угодить. Вінъ, почувши про те, поїхавъ у той монастир и прийшовъ до того чернеця, а чернець йому каже: „Великий грішникъ еси; аще не відпокутуєшъ свого гріха, — лихо тобі!“ — „Якъ мині його відпокутовать?“ А чернець каже: „Роздай на біднихъ всі гроші, які въ тебе є; тоді простить тебе Господь!“ А вінъ каже: „У мене діти є. Хибажъ ихъ такъ безъ усього покинуть?“ А чернець йому: „На волю Божу оддаси діти свої; Богъ ихъ прогодуетъ!“ А вінъ дума собі: „Отъ дурниця! роздамъ я ка зна кому свої гроши а власнихъ дітей безъ хліба зоставлю!“ Тай вернувся собі въ Петенбурхъ.

Ажъ якъ прийшло сорокъ літъ зъ того часу, коли вінъ купцівъ побивъ, саме въ той місяць и въ те число, якъ те діялось колись, позвали його кудись у гості на беседу. Отъ сіли вечеряти; вінъ дивиться, ажъ проти його сидіть хтось зоусімъ якъ Придибалка та на его дивиться

а самъ осміхасться. Вінъ страшенне злякавъ, ажъ вибігъ, а тутъ де не взявся зъ неба громъ та такъ и поваливъ ёго. Не зхотівъ, бачъ, каятись, якъ чернець ёму радивъ, пожаловавъ за грішми; теперъ и гроши ёго другимъ достались, а ёго чортяки взяли, бо не даромъ ёму сорокъ літъ въ помочи ставали.

I. Галка.

Можна сумніватися, чи найшов Микола Костомаров наведену казку-легенду в устах народу в тій формі, як она вийшла з під его пера. Вдаряє подобність між місцем казки-легенди з убійством купця и трагічною смертю Миколиного батька, що убили дворекі люди; трагічна подія лишила глибокі сліди в північній долі и душевній настрою нашого историка. Зрештою, як би не було из справою, чи истнує в народних устах легенда у вище наведеної формі в повній обсязі, то певне, що її основою стала книжна легенда про запис душ чортових для любові дівчини.

В 1876 р. носився Олександр Кониський з думкою видати альманах-антологію української літератури XIX в. и між иншим удався також до Миколи Костомарова з просьбою прислати ему щось до задуманого видання. Костомаров вислав один вірш и казку-легенду „Сорок літ“. Кониський не видав задуманого альманаха, але в літературній діяльності Костомарова вплив сей плян Кониського лишии свій слід. Он обробив тему колишньої української казки по московски п. н. „Сорок літ (народная малороссійская легенда)“ и назначив на кінци, будьто бы сей твір написаний по українски в 1840 р. и перекладений на московску мову в 1876 р. Надруковано її в додатку до „Газеты Гатцука“ в 1881 р. и передруковано в „Кіевск-ой Старині“ в р. 1902. в книжках за май и червень¹⁾.

В новій переробці легенди оповідає Костомаров про безродного наймита зразу Трохима Яшника, пізніше Трохима Семеновича Яшникова, що убиває купця та его вівника и забирає найдені гроші, щоби могли оженилися з любовою дівчиною. Робить се за радою Придибалки, в котрій доколишні селяне бачуть чорта. При егож помочи удається Трохимови сховати всі сліди свого злочину. Забрані в убитого купця гроші стають основою мільонового богатства Трохима; до того он щасливий

1) В замітці „Малороссійская легенда в обработці Н. И. Костомарова и гр. Л. Н. Толстого“ в „Кіевск-ой Старині“ за квітень 1902 р. зазначив В. Б-м (Беренштам), що „первісний запис М. И. Костомаровым легенды в уст народу не дійшов до нас“. Про истнования запису не знав автор тому, що той запис був вже тоді у Львові в архіві товариства „Прогресс“.

0,48 (1987)

Р 6825

в родинѣм житю, займає визначне мѣсце серед е
ности, стає дворянином и користається загальною повагою. Д
кору сумлѣня старається заглушити Трохим невсипущою дѣяль
ністю, зверхною набожністю, щедрыми милостинями и будовою
величавої церкви. Передповѣджена кара в сорок лѣт од дня убій
ства купця мучить Трохима щораз бѣльше в мѣру того, як на
ближається очѣкуваний день. Серед страшного схвилювання и не
перерывного дрожання переживає Трохим день сподѣваної кары,
але ђн минає щасливо для него. Пѣсля того починаєся спокѣйне,
безтурботне житя Трохима.

Костомаров провѣв тут таку думку. Сорок лѣт боявся Тро
хим кары и сей страх тягнув его до покуты. Але грѣшник не
послухав внутрѣшнього таємничого голосу страху, не покаюаяся
щиро и тому не оминув обѣцяної кары. В сорок лѣт од дня
убійства ђн перестав боятися та втратив всяку можливѣсть по
куты. Таку кару визначив Костомаров Трохимови на землі: —
„тяжшої од такої кары не могло бути тому, що за нею иде не
минуче вже вѣчна кара“¹⁾.

Але таке закѣчення не подобалося гр. Льву Толстому и
ђн дописав свєє закѣчення легенды. В закѣченню гр. Толстого
характер Трохима пеується пѣд впливом пережитого, далѣ пѣд
впливом думок Придибалки, що одкинув всѣ релігійнѣ и мораль
нѣ погляды народу, и наковѣи сына, що також не вѣрив в Бога
и в позагробове житя и не признає моральних обовязкѣв в од
ношеню до ближних. В закѣченню гр. Толстого розвивається у
Трохима щораз бѣльше пѣдзорливѣсть и недовѣря навѣть до най
ближних людей; се мучить его безперерывно и глибоко. Таку то
кару велѣв перетерпѣти Трохимови гр. Толстой послѣ того, як
минуло сорок лѣт од дня страшного злочину Трохима.

Так легенда книжного походження успѣла перейти в уста
народу, щобы звѣдти достатися назад в письменство з пробою
психологичного мотивованя явищ, що одбуваються в первѣстнѣм
текстѣ при помочи надириродної силы.

1) Кієвская Старина, 1902, кн. VI, стор. 385.

20 139.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

6825

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

PA 6825